

Стара Србија у руском јавном мњењу XIX века

Апстракт: У шекспиру се разматра развој погледа руског јавног мњења на проблем Старе Србије у 19. веку и његова трансформација од митолошких представа ка реалним садржајима.

Проблем Старе Србије (односно Косовског вилајета) изазвао је интересовање великих сила и у XIX веку. Руска штампа – један од најбољих индикатора официјелног и нарочито јавног мењања – одражава начин на који је интензиван проблем Старе Србије у оквиру источног питања у XIX веку. Политичка ситуација у царској Русији није остављала руском јавном мњењу могућности да непосредно утиче на владу, али је неофицијелно мњење ипак чинило битан елемент у одређивању унутрашње и спољне активности власти. Званична Русија је имала комплетну информацију о ситуацији у иностранству захваљујући углавном активности својих конзула, војних агената и специјалних изасланика. Насупрот властима, обични људи су имали само један извор информација о ситуацији у свету – штампу. Иако није увек био поуздан, тај извор је скоро потпуно задовољавао јавно мњење и био је основа на којој су израђиване народне симпатије и антипатије.

У овом чланку су описана схватања о Старој Србији формирана у руском јавном мњењу током XIX века (тачније, представе које је обликовао и прихватио писмени и активни део руског народа). Као изворна основа за овај рад послужила је руска штампа тога доба. С обзиром на немогућност целовите обраде огромне количине руске штампе XIX века, рад је заснован на истраживању Хмирове колекције исечака, која се налази у Државној јавној историјској библиотеци у Москви¹. Колекцију је крајем XIX века сакупио страсни колекционар Хмиров. Он је куповао код старинара старе новине и магацине и тако попуњавао своју колекцију. Хмировска колекција је, попут неке енциклопедије, састављена од више фасцикала, свака за одређену тему. Унутар фасцикли исечци су распоређени хронолошки.

Хмирова колекција је веома исцрпна и у њој су чак понегде сачувани исечци оних новина од којих, до наших дана, није сачуван ниједан број. Дакле, чланци руске штампе прве половине XIX века су коришћени из више фасцикала, у којима се чувају текстови о Србији, Црној Гори и Турској.

Као основни извор за преглед ставова руске штампе о том проблему крајем 19. века, коришћен је лист „Ново време”, који је излазио у Петрограду неколико пута недељно. Уредник тога листа од 1876. године па до своје смрти био је Алексеј Суворин (1834–1912). Уређивао га је у панславистичком националном духу. „Ново време” је био један од најпопуларнијих листова намењених средњој класи иако је у исто време изражавао и незваничне позиције многих утицајних људи блиских царском двору. Због тога се може претпоставити да није случајно што су управо његови сарадници вероватно били први руски дописници који су почетком XX века посетили Косово и сликовито приказивали праву ситуацију у том забаченом крају Турске царевине. Текстови објављивани у том часопису су, изгледа, имали велики значај за савременике, што објашњава чињеницу да су стално привлачили пажњу чак и аустроугарског конзула у Косовском вилајету, који је у њима гледао својеврсну потврду позиције Русије у питањима Старе Србије².

С обзиром на то, извори коришћени у овом чланку, могу послужити као репрезентативан узорак за анализу ставова руског јавног мњења о косовском проблему у XIX веку.

О Косову се у Русији први пут чуло захваљујући српским епским песмама. Интересовање за српску епску поезију појавило се после објављивања збирке народних песама Вука Караџића у Бечу 1814. године, а нарочито се повећало након његовог доласка у Петроград 1819. године. На почетку пажња је била усмерена ка лирским песмама, што се може закључити према рецензијама, објављеним у „Веснику Европе”³. Међутим ускоро је више интересовања било показано и за јуначке народне песме. Велику улогу у тој популаризацији имао је рад познатог руског слависте и професора Московског универзитета Јурија Венелина. Његов чланак о српској епској поезији је 1835. године објавио популарни часопис „Телескоп”⁴. Великог одјека имала је и књига његовог колеге Осипа Бодјанског „О народним песмама код словенских племена”⁵. Најзад, 1844. године часопис „Мајак”⁶ је објавио опширну расправу Боричевског, у којој су препричани догађаји описани у јуначким песмама Косовског циклуса. Убрзо након тога је „Московски литературни и стручни зборник”⁷ објавио прве преводне чувених српских песама о Косову: „Пропаст царства српскога”, „Цар

² В. Стојанчевић, *Срби и Арбанаси 1804–1912*, Нови Сад 1994, 179, 196, 202, 248.

³ *Вестник Европы*, Санкт Петербург, июль, август 1820.

⁴ *Телескоп*, Санкт Петербург, XXVII, 1835.

⁵ О. Бодянский, *О народной поэзии славянских племен*, Москва, 1837.

⁶ *Мајак*, Санкт Петербург, январь, 1844.

⁷ *Московский литературни и ученый сборник*, Москва, 1847.

¹ Государственная Публичная Историческая Библиотека (даље: ГПИБ).

Лазар и царица Милица”, „Косовка девојка”, „Буришић Јанко”. Песме је превео Н. Берг. На тај начин је руско јавно мњење добило прве митске и магловите вести о Косову.

Информације о актуелном стању у Косовском вилајету долазиле су у Русију веома споро. Стална нестабилност ситуације у тој забитој покрајини Турског царства онемогућавала је долазак руских стручњака и путника. Само понекад је руска штампа објављивала извештаје о косовским Србима и Албанцима. Тако је 1855. године часопис „Руска Беседа” објавио краћи чланак о Албанцима – народним „потомцима пелазга”⁸. Занимљивије и темељитије су странице истог часописа на којима је две године касније објављен путопис А. Гиљфердинга⁹. Будући познати слависта, а у то време стручњак Московског универзитета, пропутовао је Босну и Херцеговину и Стару Србију 1857. године. Током путовања по Старој Србији посетио је само Косово поље, Дечане, Грачаницу и Пећ. Изузетно детаљни и сликовити су његови прикази косовских цркава и манастира. Без обзира на надахнутост старим споменицима средњовековне српске државе Гиљфердинг је, упоређујући своје босанске и косовске успомене, изнео следећи песимистички закључак: „Сва ова старина, сви ови споменици и предања су концентrirани у Старој Србији, али насупрот Босне у њој, као што сам већ казао, нема или скоро нема ничег савременог, живог, осим дивљих муслимана-арнаута”¹⁰. Међутим оваква скепса у погледу на рубне зоне словенског света била је типична за то време. Још 1838. године Бодјански, ментор Гиљфердинга, писао је о Шлезији, данас развијеном и густо насељеном делу Пољске: „Тамо осим покварених словенских назива за градове, села, клисуре и тако даље, више нема ништа словенског”¹¹.

Стање у европској Турској пажљиво су анализирали руски војни специјалисти. Године 1862. лист „Војни преглед”¹² је објавио „Кратки војни преглед северозападних подручја Турске”. О Косовском вилајету аутор није имао довољно података, али је ипак забележио: „на читавом том подручју српски елемент је неравномерно распоређен: у јужном делу, он је већ потиснут албанским елементом и слично је око Приштине, Пећи и Призрена”¹³.

Ипак до актуелизације источног питања 1875–1878. године, вести о стању у Косовском вилајету су спорадичне и нису давале заокружену представу. Тек уочи Руско-турског рата 1877–1878. године, знатно је порасло интересовање јавности за живот православних Словена у Турској, што је утицало на појаву великог броја чланака о тој проблематици, како руских тако и других словенских аутора. Новине „Руски весник” објавиле су одломке обимне расправе Ф. Бацетића „Стара Србија у прошлости и садашњости”¹⁴. Следеће године

⁸ *Русская беседа*, июнь, 1855.

⁹ *Русская беседа*, июнь (III т., 2 ч.), 1857.

¹⁰ *Русская беседа*, июнь (III т., 2 ч.), 1857, 83.

¹¹ Письмо О. М. Бодянского к М. П. Погодину 20 декабря 1837 (1 января 1837), (наведено према: Л. П. Лаптева, *Славяноведение в Московском университете в XIX – начале XX века*, Москва 1997).

¹² *Военное обозрение*, Санкт Петербург, октябрь, 1862.

¹³ *Военное обозрение*, Санкт Петербург, октябрь 1862, 443.

¹⁴ *Русский вестник*, Москва, 1875.

званични орган Руског императорског друштва објавио је тај рад у целини¹⁵. Бацетић је уметнички описао своје путовање по Старој Србији, где је покушавао да ради учитељски посао. На тај тежак пут надахнули су га ватрени српски патриотизам и нада у побољшање положаја православног живља након проглашења султанове реформе. Бацетић је живо приказао потпуну неправду српског становништва и бројне демонстрације муслиманског фанатизма. Албанци муслимани, које је описивао као најактивније браниоце муслиманске, односно турске владавине, по његовом мишљењу су били много бруталнији у односу према православном становништву неко муслимани српске крви, па чак и Турци.

Велики број чланака изашао је поводом догађаја 1879–1881. године, везаних за активност тзв. Призренске лиге, чија делатност је била тесно повезана с Косовским вилајетом. Лист А. Суворина „Ново време” посвећивао је велику пажњу ситуацији у северозападним крајевима Турске. Са извесном дозом претеривања, уосталом нормалном за медијске изјаве, у једном од чланака појавила се тврдња да: „Онај ко влада Косовом влада и Балканом”¹⁶. Телеграфски извештаји, објављени у читавом низу бројева „Новог времена” за 1879. годину, доносили су вести о немирима и побунама Албанаца, о њиховој борби против Срба, и о војној и пропагандној делатности „Албананске лиге”¹⁷. Ипак, руска штампа је у тим догађајима углавном видела активност страних сила.

Усмеравање пажње на косовске догађаје било је изазвано променом односа снага на Балкану. Слободан Јовановић је писао: „После Берлинског конгреса, Аустрија је постала јачи чинилац на Балкану него Русија; Русија је морала да се с њоме погађа и да јој попусти”¹⁸. Русија, а нарочито неофицијелни али већи део руског друштва, са болом су гледали на покушаје Аустроугарске да успостави доминацију на Балкану, а нарочито у његовом западном делу. После окупације Босне и Херцеговине и уласка аустријских трупа у Санџак, црно-жута монархија покушала је да оствари даљи продор унутар Балкана. Тежећи ка правцу Митровица – Солун, Аустрија је покушавала да дође до Солунске луке. На путу тог „Drang nach Osten” стајала је Стара Србија. У том региону Аустрија је користила исту методу ослонаца на католички живаљ као и у Босни, с тим што у Косовском вилајету католици нису представљали довољно јак ослонац за аустријске планове. То је приморавало Аустрију да користи лозинку „независна Албанија”. Како је тврдило „Ново време”, управо су званичне бечке новине „Neue freie Presse” прве поменуле независну или бар аутономну Албанију¹⁹. У једном од својих редовних уводника о ситуацији у свету истицано је и суптилно маневрисање Италије уперено на активирање албанског покрета и њене покушаје да придобије подршку међу Албанцима католицима²⁰.

¹⁵ *Чтения Императорского общества истории и древних рукописей*, Санкт Петербург, 1876 г.

¹⁶ *Новое время*, Москва, 26 июня, 1879 года.

¹⁷ *Новое время*, Москва, 16 февраля, 22 март, 5, 20, 22, 31 мая и 8 июня 1879 год.

¹⁸ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, Београд, 1934, књ. III, 503.

¹⁹ *Новое время*, Москва, 13 июля 1879 года.

²⁰ *Новое время*, Москва 21 июля 1878 года.

У активностима Албанске лиге „Ново време” је видело и сакривену делатност турске владе. У великом аналитичком чланку анонимног дописника, сакривеног под иницијалима „В. С-ин”, објављеном у јануару 1880. године, изнето је виђење албанских побуна дуж српске и црногорске границе²¹, према коме је цео тај покрет, који су у Призрену започели албански правци, представљао заправо само прикривене турске покушаје да прекрше Берлински уговор и да максимално онемогуће како даљи живот Срба у тим крајевима тако и повратак тих територија Србија и Црној Гори. Најзад, 1880. године „Ново време” је у неколико наврата исказало крајње екстреман став руског јавног мњења о апсурдности стварања независне албанске државе, и о доминацији страних аспирација у Призренској лиги²².

После гушења Албанске лиге, руска штампа је ретко обрађала пажњу на Косовски вилајет све до краја XIX века. Иако се понекад спомињало име Старе Србије, када је Балкан у питању више пажње и интересовање било је посвећивано догађајима у Бугарској, Грчкој и у самој Србији.

Тек започето крајем XIX и почетком XX века, оживљавање борбе турских Словена за слободу, те велика вероватноћа крајње поделе европске Турске, поново су привукли пажњу јавног мњења и штампе. Косовски вилајет су посећивали руски стручњаци: Н. Кондаков, П. Миљуков, П. Лавров. Стару Србију 1901. године су посетили и дописници листа „Русија” и „Ново време” Војин (могуће да је ово псеудоним), В. Сватковски и А. Амфитеатров²³.

Нарочиту пажњу новинара привукла је тзв. Колашинска афера. Тај догађај је био изазван сазнањима Турака о кријумчарењу оружја у једном српском селу у Косовском вилајету наомак српске границе. Становници тога села добили су из Србије неколико пушака. Иако хришћанска раја није имала право да поседује било какво наоружање, Колашинци су покушавали да се правдају тиме да су им пушке биле потребне за одбрану од албанских башибозука. Срби су ипак били оптужени за покушај спремања буне и пушке су им брутално одузете, што је било праћено низом албанских антисрпских зулума, уз потпуну попустљивост турских званичника.

Августовски бројеви „Новог времена” за 1901. годину донели су више чланака везаних за наведене догађаје. Најзанимљивија је била обимна репортажа објављена у седам бројева²⁴. Њен наслов јасно показује ауторово схватање положаја Срба у Турској империји: „Под јармом”. Аутор текста је детаљно описао стање у Косовском вилајету, на основу својих личних утисака. Иако је аутор сакривен иза псеудонима „Нестор”, може се претпоставити да је реч о једном од руских дописника који су посетили Косовски вилајет почетком XX века. „Несторове” репортаже су ослобођене романтичарске магловитости славенофилства, која је била типична за стил руских дописника са Балкана током XIX века. Већ у свом првом чланку, са горчином пишући о српско-бугарском сукобу у вилајету, новинар је узвикнуо: „Ево, молим Вас, покушајте

²¹ *Новое время*, Москва, 12, 13 января 1880 года.

²² *Новое время*, Москва, 17, 20 июля 1880 года.

²³ В. Стојанчевић, *Срби и Арбанаси 1804–1912*, ... 248.

²⁴ *Новое время*, Москва, 1, 2, 5, 9, 13, 15, 17 августа 1901 года.

да приморате Турчина, Аустријанца, српског или бугарског изасланика, учитеља и свештеника да вам каже истину”²⁵. Изузетну пажњу аутора привукла је: „изненађујуће дрска својевољност Албанаца”²⁶. Обелодањујући бројне дивљачке злочине муслимана албанског порекла, аутор је нарочито истицао неиздржљивост албанског притиска у северном делу вилајета (тј. у рејонима данашњег Косова). Карактеристичан је назив једног од чланака из тог циклуса: „Коме су корисна албанска зверства?”²⁷. „Нестор” је запазио очигледну забринутост Порте због злостављања православног живља као противтеже српским ослободилачким стремљењима. Није занемарена ни негативна улога Аустроугарске, њена попустљивост „албанским зулумћарима” и финансијско потпомагање албанских првака (католика, али и муслимана).

Новинар је руском читаоцу разјаснио разлоге који су руководили Аустроугарску да води проалбанску политику. „Директан одговор на ово питање даје географска мапа: Стара Србија стоји на путу Аустрије у Македонију и према Егејском мору”²⁸. Последњи чланак из овог циклуса носи назив „Наша средства против Аустрије”²⁹. У њему се детаљно описује активност руског конзула у Скопљу Машкова, одважног бранитеља словенског православног становништва од муслиманских злочина, те делатност његовог чувеног претходника Ивана Јастребова. Наиме, Машковљева делатност је споменута у вези са његовом активношћу у „Колашинској афери” – када је приморао турске званичнике да прекину албански зулум над српским живљем.

Осим серије чланака: „Под јармом”, „Ново време” је у вези са „Колашинском афером” објавило и чланак свог дописника из Београда Волгина³⁰. У том чланку је истакнута забринутост српске владе због „питања Старе Србије”. „Ново време” је споменуло и рад руског амбасадора у Цариграду који је покушавао да подстакне одговарајуће мере турске владе против албанских зулума у Косовском вилајету³¹.

Проблем Старе Србије и Македоније од почетка XX века све више се претварао у једну од кључних тема у балканској и европској политици: неуспешан покушај султанових реформи 1902. године, неуспеле побуне у Македонији, I и II балкански рат, итд. Од тог времена руска штампа је све више пажње посвећивала догађајима у Косовском вилајету. Превазилазећи искључиво митска схватања и занимајући се за савремене проблеме Старе

²⁵ *Новое время*, Москва, 1 августа 1901 года.

²⁶ *Новое время*, Москва, 2 августа 1901 года.

²⁷ *Новое время*, Москва, 13 августа 1901 года.

²⁸ *Новое время*, Москва, 9 августа 1901 года.

²⁹ *Новое время*, Москва, 17 августа 1901 года.

³⁰ *Новое время*, Москва, 10 августа 1901 года.

³¹ *Новое время*, Москва, 20 августа 1901 года.

Србије, руско јавно мњење је добијало све више објективних информација о српско-албанским сукобима у Косовском вилајету.

Summary

Aleksej Timofejev

Old Serbia in the Russian 19th-century Public Opinion

The Kosovo problem was first mentioned in Russia in the 19th century. Russian society became acquainted with the name „Kosovo” after the translation of Serbian epic poems *Tzar Lazar and Empress Milica*, *Kosovo Girl*, *The Fall of the Serbian Kingdom* and others into Russian.

In the 19th century Russian unofficial persons seldom visited Kosovo vilayet. The most interesting was the travel of A. Gilferding, a young Russian Slavist from the Moscow University. His travel notes were first published in the magazine *Ruskaya beseda*.

Attention of Russian society was drawn by Austria's and Turkey's assistance to the Albanian League organized in Prizren.

Journalists of the popular newspaper *Novoe vremya* were the first professional Russian journalists who visited Kosovo vilayet. They described the Albanian attacks on Serbis during the „Kolašin affair” in 1901.

Thus Russian society came all the way from myths to reality in understanding the Kosovo problem.

Сузана Рајић

УДК 329.12(497.11)(060.11)

Програм Либералне странке из 1901. године

Ајсџиракџи: „Наша обележја” предсџављају џроџрам Народно-либералне сџиранке који је ваџио од 1901. до 1904, када је Либерална сџиранка изменила своје име. Уједно, џио је и џрви џроџрам Либералне сџиранке џосле смрџи Јована Ристиџића. Носиоџи џроџрама су радили у сџеџифичним околносџиима: сџиранка је била џодељена на две фракџије, а Првоаџирилски усџав је џребало да се уведе у живоџи. У раду се насџиоџи да се укаџе на конџинувџиџи у сџлавовима и идејама једне џолиџичке џруџе и на начине и инџиензџиџиџи којима су они засџиуџани.

Народно-либерална странка је основана 1881. године. За време свог постојања имала је више страначких програма. Први, из године оснивања, објављен је у партијском листу *Срџска независносџи* (бр. 1, 1/13.10.1881)*. Други и трећи објављени су у истом гласилу бр. 1, 2/14. фебруара 1888. и бр. 29, 11/23. марта 1889. године. Четврти, једини практични програм Либералне странке после 1880. године, јесте програм владе Јована Авакумовића из 1892. године, представљен јавности у *Срџским новинама*, у броју 184 од 22. августа/4. септембра исте године.¹

Овај до сада непознати страначки програм написао је Јован Авакумовић када је по други пут дошао на чело странке, после смрти Јована Ристића 1899. године². Реакционарни закони краља Александра из 1898. године сасвим су паралисали рад политичких партија. Тако је лист Народно-либералне странке

* Сви датуми су по новом календару, осим датума листова које смо дали и по старом и по новом календару.

1 Сва четири програма објављена су у књизи В. Крестића и Р. Љушића, *Проџрами и сџиџаџуџи срџских џолиџичких сџиранака до 1918. џодине*, Београд 1991, 121–126, 167–170, 171–181, 197–200.

2 Први пут Авакумовић је био шеф странке од 1889, када је Јован Ристић постао намесник, па до 1895, када је поново изабран за страначког вођу. Никола Крстић каже да је Авакумовић тада изабран за *џривременоџ вођу* (подвукла – С. Р.), Архив српске академије наука и уметности, (даље: АСАНУ), *Јавни живоџи*, 20. март 1889, сигн. 7209. О привременом мандату на вршење дужности шефа странке, ништа не говоре ни Авакумовић у својим мемоарима, ни *Срџска независносџи*, тадашњи орган Народно-либералне странке.